

1. Čeština jako cizí jazyk – charakteristika oboru, interdisciplinarita, metodologie, základní pojmy

Charakteristika oboru

Čeština jako cizí jazyk je mladá vědní disciplína, postupně se zformovala během několika posledních desetiletích v souvislosti s rostoucím zájmem o český jazyk mezi cizinci u nás i ve světě. Čeština jako cizí jazyk je interdisciplinární obor, jehož cílem je především příprava českých rodilých mluvčích pro výuku češtiny pro cizince.

Téma češtiny jako cizího jazyka se v bohemistických studijních programech objevilo nejdříve na Pedagogické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, následně bylo zařazeno na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni a na Ústavu českého jazyka a teorie komunikace na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Dnes je čeština jako cizí jazyk běžně vyučována ve všech bohemistických programech na českých univerzitách.

U počátků češtiny jako cizího jazyka coby svébytného oboru stála také Katedra českého jazyka, později Ústav bohemistických studií FF UK, Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (založená v roce 2002) a Ústav jazykové a odborné přípravy Univerzity Karlovy.

Při vymezování češtiny jako cizího jazyka je potřeba oddělit blízky, ale rovněž samostatný obor *čeština pro cizince*, jehož předmětem je již samotná realizace výuky českého jazyka pro jinojazyčné mluvčí. Čeština pro cizince je aplikovaný obor, který se u nás běžně realizuje na vysokých školách, ale také na dalších vzdělávacích a jiných institucích, jazykových školách, uprchlických zařízeních apod.

Interdisciplinarita

Čeština jako cizí jazyk se vyznačuje svou interdisciplinaritou. Vedle obecné lingvodidaktiky, která češtinu jako cizí jazyk zastřešuje, se oblast zájmu tohoto oboru z velké části prolíná s lingvistickou bohemistikou a obecnou i aplikovanou lingvistikou. Čeština jako cizí jazyk má především lingvodidaktický charakter, nicméně bez bohemistických a lingvistických poznatků se neobejde. Lingvodidaktika neboli didaktika cizího jazyka, v tomto případě češtiny, odpovídá na otázku „jak učit“, lingvistika zase na otázku „co učit“.

Didaktický aspekt oboru zahrnuje veškeré metodické a pedagogické otázky spojené s přípravou budoucích lektorů češtiny pro cizince, jako je osvojení si a aplikování komunikativního přístupu a celé škály vyučovacích technik, rozvíjení všech čtyř řečových dovedností, ale také např. přizpůsobení výuky jednotlivým typům mluvčích, přehled o učebních materiálech atd.

Lingvisticko-bohemistický aspekt pokrývá otázky spojené s charakterem češtiny jako takové, tzn. důkladnou obeznámenost se všemi rovinami českého jazyka, s formální i významovou stránkou české slovní zásoby, s pragmatickými principy vhodného užívání češtiny (např. tykání a vykání), se spisovnou normou stejně jako s dalšími útvary češtiny

(např. obecná čeština a dialekty, sociolekty). Nedílnou součástí bohemistického vzdělání na českých univerzitách je výborné zvládnutí angličtiny, příp. dalšího cizího jazyka, a také získání schopnosti oprostit se od uživatelského, příp. školského (mnohdy mechanického) přístupu k češtině a podívat se na náš mateřský jazyk tzv. „z vnějšku“, tedy tak, jak jej vnímají jinojazyční mluvčí.

Čeština jako cizí jazyk svou interdisciplinarností zasahuje také např. do oblasti literární, kulturní, historické apod., protože také tyto otázky s výukou cizího jazyka úzce souvisejí a tvoří jakousi jeho nadstavbu.

Metodologie

Základní metodologii češtiny jako cizího jazyka můžeme vyjádřit za pomoci pojmů užívaných v obecné lingvodidaktice – komprese a expanze. Komprese zahrnuje metody, s jejichž pomocí „zhušťujeme“ komunikaci v daném jazyce na minimum vyhovující časovým a prostorovým podmínkám výuky, tj. v dané hodinové dotaci kurzu a v prostorách učebny vyučujeme reprezentativní jazykové prostředky a komunikační situace. Expanze potom představuje aplikaci naučeného při autentické komunikaci.

Obor čeština jako cizí jazyk nelze ztotožňovat s didaktikou českého jazyka pro rodilé mluvčí. Přestože mají obě disciplíny mnoho společného, zásadní rozdíl spočívá v tom, že čeština pro rodilé mluvčí, ať už na úrovni základního, středního či vysokého školství, vede studenty k poznávání již osvojeného (mateřského) jazyka, zatímco čeština jako cizí jazyk je založená na učení se novému cizímu jazyku. Didaktika českého jazyka pro rodilé mluvčí se tedy zaměřuje na jiný proces než čeština jako cizí jazyk, a s tím se pojí užívání jiných metod.

Na rozdíl od mateřského jazyka se lidé učí cizímu jazyku až od určitého věku a k cizímu jazyku přistupují s již získanými jazykovými i nejazykovými znalostmi a zkušenostmi. Proto se čeština jako cizí jazyk vyznačuje výrazným sociokulturním aspektem, který je navíc nevyhnutelně spojen s aspektem srovnávacím, tzn. že do učení se češtině jako cizímu jazyku lidé projektují svůj mateřský jazyk a zvyklosti svého prostředí, což jim může učení usnadňovat (pozitivní transfer), ale také ztěžovat (negativní transfer), např. v podobě zrádných slov (*false friends*).

Oba obory, tedy didaktiku českého jazyka pro rodilé mluvčí a češtinu jako cizí jazyk, spojuje nutnost učit plnohodnotný jazyk bez nežádoucích deformací. Zatímco u českého jazyka pro rodilé mluvčí je to považováno za samozřejmost, u češtiny jako cizího jazyka někdy dochází z důvodu zjednodušení komunikace k zavádění nesprávných či příznakových jevů (např. kolik máš roků, pět let zpátky), což ale může být tolerováno pouze v minimální míře. Od úplného začátku výuky je potřeba cizince učit správný a autentický jazyk, byť na základní úrovni.

Specifické postavení v rámci češtiny jako cizího jazyka má *čeština jako druhý jazyk*. O češtině jako o druhém jazyce hovoříme v situacích, kdy cizí jazyk čeština má pro určitou skupinu mluvčích zvláštní status mezi dalšími cizími jazyky. Typicky se jedná o potomky českých krajanů v zahraničí, děti z jazykově smíšených manželství, občany jiných národností

žijící trvale v ČR. Největší, poslední jmenovaná skupina čítala k 31. 12. 2022 asi 1 300 000 osob. Ačkoli je pro tyto mluvčí čeština cizím jazykem, je pro ně zároveň důležitým komunikačním prostředkem a časem se může stát dokonce jejich „druhou mateřštinou“. Pojem *druhý jazyk* nelze zaměňovat s termínem užívaným v anglosaském prostředí *English as a Second language* („angličtina jako první cizí jazyk“). U českého termínu *druhý jazyk*, na rozdíl od anglického *second language*, nehraje roli pořadí, v němž se člověk daný jazyk učí, ale jeho důležitost pro každodenní komunikační potřeby.

Základní pojmy

Cizí (cílový) jazyk – jazyk, jenž pro určité společenství není mateřským jazykem a zároveň pro ně není ani jazykem úředním či vyučovacím.

Čeština jako cizí jazyk – obor, jehož cílem je především příprava českých rodilých mluvčích pro výuku češtiny pro cizince.

Čeština jako druhý jazyk – čeština v případech, kdy má jako cizí jazyk pro určitou skupinu mluvčích zvláštní status mezi dalšími cizími jazyky. Typicky se jedná o potomky českých krajanů v zahraničí, děti z jazykově smíšených manželství, občany jiných národností žijící trvale v ČR.

Čeština pro cizince – aplikovaný obor, jehož předmětem je vlastní realizace výuky českého jazyka pro jinojazyčné mluvčí.

Jinojazyčný (nerodilý) mluvčí – osoba, která si daný jazyk neosvojila v dětství, ale učí se jej až od určitého věku, často s cílem dosáhnout schopností rodilého mluvčího.

Komunikativní metoda – metoda, která zdůrazňuje žákovi schopnost komunikovat. Cílem výuky by měla být autentická a smysluplná komunikace, důležité jsou také plynulost a přesnost.

Mateřský (rodný, výchozí) jazyk – jazyk osvojený v raném dětství, užívá se v rodině a/nebo zemi, kde dítě vyrůstá. Mateřský jazyk je zpravidla prvním jazykem, které si dítě osvojí. Může se však stát, že dítě ještě dříve např. pochytil určité znalosti jiného jazyka od osoby, která jej vychovává, nebo od někoho z příbuzných, a teprve poté se naučí jazyk, jež později pokládá za svůj rodný.

Negativní jazykový transfer – vliv jednoho jazyka při učení se druhého, který vede na základě nějaké falešné analogie či prostého návyku k chybám v cílovém jazyce. Takový negativní transfer se také označuje jako interference.

Osvojování si (nabývání) jazyka (*acquisition*) – rozvoj/nabývání mateřského jazyka u jednotlivce. Podle behavioristů je počátečním stavem osvojování nulová znalost (*tabula rasa*), podle generativistů mají děti naopak vrozenou znalost univerzální gramatiky.

Pozitivní jazykový transfer – vliv jednoho jazyka při učení se druhého, napomáhá učení druhého jazyka např. tím, že odhalí vzájemné podobnosti obou jazyků nebo usnadní porozumění. Tento jev nastává především u blízké příbuzných jazyků.

Rodilý mluvčí – osoba, která si daný jazyk osvojila v dětství a užívá jej plynně a přednostně a také gramaticky a náležitě. Mimoto se ztotožňuje se společenstvím, které daným jazykem hovoří, a je intuitivně schopna stanovit, co je a co není v daném jazyce gramatické.

Učení se jazyku (*learning*) – vědomý proces studia pravidel určitého jazyka s cílenou jazykovou produkcí běžně praktikovaný ve výuce cizích jazyků ve školách. U tohoto procesu nezastávají behavioristé ani generativisté jasné stanovisko, jak popsat počáteční stav tohoto procesu.

Zrádná slova (*false friends*) – příklad negativního transferu v lexiku, mezijazyková homonyma nebo paronyma, tedy výrazy, které stejně nebo podobně znějí či vypadají, svým významem se však – často značně – liší (např. u pečiva čes. „čerstvý“ a pol. „czerstwy“ s význ. „starý, tvrdý“).

Literatura

HRDLIČKA, M. (2010). *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

ŠEBESTA, K. a kol. (2014). *Druhý a cizí jazyk: osvojování a vyučování. Terminologický slovník*. Praha: Univerzita Karlova.